

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

TRANSCHEGARAVIY GIDRORESURLARDAN BARQAROR FOYDALANISHNING
SIYOSIY-HUQUQIY MEKANIZMLARI VA ULARNING FALSAFIY-MA'NAVIY ASOSLARI

2-IYUN
2026-YIL

Qo'qon shahri,
Qo'qon davlat universiteti

Xalqaro
miqyosda

TRANSCHEGARAVIY SUV RESURLARINI BOSHQARISHDA DINIY- AXLOQIY QADRIYATLARNING O'RNI

Saidjonov Akmaliddin Adhamjon o'g'li

Qo'qon davlat universiteti assistant-o'qituvchisi

saidjonovakmaliddin9@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada transchegaraviy suv resurslarini boshqarish jarayonida diniy-axloqiy qadriyatlarning o'rni ilmiy tahlil qilinadi. Xususan, suvning inson hayotidagi muhim o'rni, undan oqilona foydalanish masalalari hamda suv resurslari bilan bog'liq nizolarni oldini olishda diniy-ma'naviy omillarning ahamiyati yoritiladi. Islom ta'limotidagi suvga oid qarashlar, adolat, hamkorlik, isrofgarchilikka yo'l qo'ymaslik kabi tamoyillar transchegaraviy suv siyosati bilan bog'liq holda tahlil etiladi. Shuningdek, Markaziy Osiyo mintaqasidagi suv muammolari va ularni hal etishda ma'naviy qadriyatlarning o'rni ochib beriladi.

Kalit so'zlar: transchegaraviy suv resurslari, diniy qadriyatlar, ekologik madaniyat, Islom ta'limoti, suv diplomatiyasi, adolat tamoyili, Markaziy Osiyo, barqaror rivojlanish.

Abstract: This article scientifically analyzes the role of religious and moral values in the management of transboundary water resources. In particular, it highlights the importance of water in human life, issues of its rational use, and the significance of spiritual and moral factors in preventing conflicts related to water resources. The study examines Islamic views on water, as well as the principles of justice, cooperation, and prevention of wastefulness in connection with transboundary water policy. Furthermore, the article reveals the role of spiritual values in addressing water-related problems in the Central Asian region.

Keywords: transboundary water resources, religious values, ecological culture, Islamic teaching, water diplomacy, principle of justice, Central Asia, sustainable development.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida transchegaraviy suv resurslaridan foydalanish masalasi dunyo davlatlari oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Markaziy Osiyo mintaqasida Amudaryo va Sirdaryo havzalari bilan bog'liq masalalar mintaqaviy xavfsizlik, iqtisodiy taraqqiyot va ekologik barqarorlikka bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Suv resurslarining cheklanganligi, aholining o'sishi hamda iqlim o'zgarishi natijasida suv tanqisligi yanada keskinlashmoqda.

Mazkur jarayonda faqat texnik yoki huquqiy mexanizmlar bilan cheklanib qolish yetarli emas. Suv resurslarini boshqarishda insonning ma'naviyati, axloqiy mas'uliyati va diniy qadriyatlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Islom ta'limotida suv insoniyat uchun Allohning ne'mati sifatida talqin qilinib, undan oqilona foydalanish, isrof qilmaslik va boshqalarning haqqiga tajovuz qilmaslik alohida ta'kidlanadi.

Shu nuqtayi nazardan, transchegaraviy suv resurslarini boshqarishda diniy-axloqiy qadriyatlarning o'rnini o'rganish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Asosiy qism

Suv resurslarining ijtimoiy va geosiyosiy ahamiyati. Suv insoniyat hayotining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Qadimdan yirik sivilizatsiyalar daryo havzalari atrofida shakllangan. Hozirgi davrda ham suv iqtisodiy rivojlanish, qishloq xo'jaligi, energetika va ekologik muvozanatning asosiy omili sifatida namoyon bo'lmoqda.

Transchegaraviy suv resurslari ikki yoki undan ortiq davlat hududidan oqib o'tuvchi daryolar va suv havzalarini anglatadi. Bunday resurslardan foydalanishda davlatlar o'rtasidagi manfaatlar to'qnashuvi ko'pincha turli ziddiyatlarni yuzaga keltiradi. Ayniqsa, yuqori oqim va quyi oqim davlatlari o'rtasida suvdan foydalanish masalalari murakkab siyosiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Markaziy Osiyoda suv resurslari bilan bog'liq masalalar mintaqa davlatlari o'rtasidagi hamkorlik va barqarorlikning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli suv resurslarini adolatli taqsimlash va ulardan samarali foydalanish dolzarb vazifaga aylangan.

Transchegaraviy suv resurslari bir nechta davlat hududidan oqib o'tuvchi yoki ular tomonidan umumiy foydalaniladigan suv manbalarini anglatadi. Bunday resurslarga daryolar, ko'llar, yer osti suv havzalari hamda sun'iy suv omborlari kiradi. Bugungi kunda dunyoda 260 dan ortiq transchegaraviy daryo havzalari mavjud bo'lib, ulardan milliardlab insonlar foydalanadi. Shu sababli suv resurslarini boshqarish xalqaro xavfsizlik va barqaror taraqqiyotning muhim omiliga aylangan.

Suv inson hayotining asosiy manbasi sifatida iqtisodiyot, qishloq xo'jaligi, energetika, ekologiya va ijtimoiy barqarorlik bilan chambarchas bog'liqdir. Ayniqsa, suv tanqisligi kuzatilayotgan hududlarda suv resurslari strategik boylik sifatida namoyon bo'lmoqda. XXI asrda iqlim o'zgarishi, aholi sonining ortishi va ekologik muammolar tufayli suvga bo'lgan ehtiyoj keskin oshib bormoqda.

Markaziy Osiyo mintaqasida Amudaryo va Sirdaryo havzalari transchegaraviy suv tizimining asosini tashkil qiladi. Mazkur suv manbalari bir nechta davlatlar manfaatlari bilan bog'liq bo'lgani sababli suvdan foydalanish masalasi mintaqaviy hamkorlikning muhim yo'nalishiga aylangan. Shu jihatdan suv resurslarini boshqarishda nafaqat siyosiy va iqtisodiy omillar, balki ma'naviy-axloqiy mezonlar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Islom ta'limotida suvga munosabat. Islom dinida suv hayot manbai sifatida ulug'lanadi. Qur'oni karimda: "Biz barcha tirik narsani suvdan yaratdik", deb ta'kidlangan. Ushbu oyat suvning nafaqat biologik, balki ma'naviy jihatdan ham muhim ne'mat ekanini anglatadi.

Hadislarda ham suvni tejash, uni ifloslantirmaslik va boshqalarga foyda yetkazish targ'ib etiladi. Payg'ambarimiz Muhammad ﷺ oqar daryo bo'yida tahorat qilayotgan kishiga ham suvni isrof qilmaslikni tavsiya etganlari ekologik madaniyatning muhim ko'rinishidir.

Islom huquqida suv umumiy manfaat manbai sifatida ko'riladi. Shu bois insonlarning suvdan foydalanish huquqi tengligi masalasi muhim tamoyillardan biri hisoblanadi. Bu esa zamonaviy transchegaraviy suv siyosatidagi adolat va tenglik prinsiplariga hamohangdir.

Islom dinida suv Allohning buyuk ne'matlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Qur'oni karimda suv hayot manbai ekani bir necha oyatlarda ta'kidlangan. Jumladan: "Biz barcha tirik narsani suvdan yaratdik" mazmunidagi oyat inson va tabiat hayotida suvning beqiyos o'rnini ifodalaydi.

Islom manbalarida suv nafaqat moddiy ehtiyoj, balki poklik, hayot va baraka ramzi sifatida talqin qilinadi. Tahorat, g'usl kabi ibodatlarining suv bilan bog'liqligi ham uning diniy-ma'naviy ahamiyatini ko'rsatadi. Shu bois musulmon jamiyatlarida suvni qadrlash va uni asrash qadimdan muhim qadriyat sifatida shakllangan.

Hadislarda suvdan oqilona foydalanish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Payg'ambar Muhammad ﷺ oqar daryo bo'yida tahorat qilayotgan kishini ham suvni ortiqcha ishlatmaslikka chaqirganlari ekologik mas'uliyatning muhim namunasi hisoblanadi. Bu qarash bugungi zamonaviy ekologik konsepsiyalar bilan hamohangdir.

Shuningdek, Islom huquqida suv umumiy manfaat manbai sifatida talqin qilinadi. Fiqh manbalarida insonlarning suvdan foydalanish huquqi tengligi haqida qarashlar mavjud bo'lib, bu tamoyillar bugungi xalqaro suv huquqidagi "adolatli foydalanish" prinsipiga yaqin turadi.

Diniy-axloqiy qadriyatlarning ekologik madaniyatni shakllantirishdagi o'рни. Ekologik muammolarni bartaraf etishda insonning ichki ma'naviyati muhim omillardan biri hisoblanadi. Texnologik taraqqiyot suv muammosini qisman yengillashtirishi mumkin, biroq ekologik ong va axloqiy mas'uliyat bo'lmasa, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish qiyinlashadi.

Diniy qadriyatlar insonni tabiatga mehr bilan munosabatda bo'lishga undaydi. Islomda tabiat Alloh yaratgan mukammal tizim sifatida qaraladi va unga zarar yetkazish qoralangan. Suvni ifloslantirish, isrof qilish yoki boshqalarning suvga bo'lgan haqqini poymol etish axloqiy jihatdan noto'g'ri amal hisoblanadi.

Bugungi kunda suv tanqisligi bilan bog'liq muammolarning asosiy sabablaridan biri – isrofgarchilikdir. Ayrim hududlarda ichimlik suvining behuda sarflanishi, sug'orish tizimlaridagi yo'qotishlar va ekologik mas'uliyatsizlik jiddiy oqibatlarini keltirib chiqarmoqda. Diniy-ma'rifiy targ'ibot esa aholida suvga nisbatan mas'uliyat hissini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Ekologik madaniyatni shakllantirishda masjidlar, diniy ta'lim muassasalari va ma'rifiy tadbirlarning ahamiyati katta. Chunki din inson ongiga chuqur ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy institutlardan biridir.

Diniy-axloqiy qadriyatlar suv resurslarini boshqarishda bir necha yo'nalishda muhim rol o'ynaydi:

Birinchidan, ekologik mas'uliyatni shakllantiradi. Din insonni tabiatga ehtiyotkor munosabatda bo'lishga undaydi. Bu esa suvni asrash va undan oqilona foydalanishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, ijtimoiy adolatni ta'minlaydi. Suv resurslaridan foydalanishda boshqalarning haqqini hurmat qilish diniy axloqning muhim talabidir. Bu tamoyil davlatlararo suv nizolarini kamaytirishda ahamiyatlidir.

Uchinchidan, hamkorlik va bag'rikenglikni rivojlantiradi. Transchegaraviy suv masalalari ko'pincha muzokara va o'zaro kelishuv asosida hal qilinadi. Diniy qadriyatlar esa tinchlik, hamjihatlik va o'zaro yordam g'oyalarini mustahkamlaydi.

To'rtinchidan, isrofgarchilikning oldini oladi. Bugungi kunda suv tanqisligi sharoitida suvni tejash muhim vazifa hisoblanadi. Islomda isrof qat'iy qoralanadi. Bu esa ekologik barqarorlikka xizmat qiladi.

Transchegaraviy suv munosabatlarida adolat tamoyili. Adolat tushunchasi Islom axloqining markaziy kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Qur'oni karimda insonlar o'rtasida adolat bilan hukm qilish va boshqalarning haqqiga tajovuz qilmaslik buyuriladi. Ushbu tamoyil transchegaraviy suv resurslarini boshqarishda ham muhim ahamiyatga ega.

Davlatlar o'rtasidagi suv munosabatlarida ayrim hollarda manfaatlar to'qnashuvi yuzaga keladi. Yuqori oqimdagi davlatlarning suvdan ortiqcha foydalanishi quyi oqimdagi hududlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Natijada ekologik muammolar, qishloq xo'jaligi inqirozi va ijtimoiy tanglik yuzaga keladi.

Shunday vaziyatlarda diniy-axloqiy qadriyatlar o'zaro hurmat, tenglik va hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Islom ta'limotida qo'shnichilik haqqiga rioya qilish muhim fazilat sifatida baholanadi. Bu tamoyil davlatlararo munosabatlarda ham qo'llanilishi mumkin.

Adolatli taqsimot tamoyili suv diplomatiyasining asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi. Suv resurslarini boshqarishda barcha davlatlarning manfaatlarini hisobga olish uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlaydi.

Markaziy Osiyoda suv muammolari va ma'naviy yondashuvlar. Markaziy Osiyo qadimdan sug'orma dehqonchilik rivojlangan hudud hisoblanadi. Amudaryo va Sirdaryo mintaqa xalqlarining iqtisodiy va madaniy hayotida muhim o'rin tutgan. Tarixda suvdan foydalanish masalalari ko'pincha mahalliy urf-odatlar, jamoaviy hamkorlik va axloqiy me'yorlar asosida tartibga solingan.

XX asrda suv resurslaridan noto'g'ri foydalanish Orol dengizi fojeasini keltirib chiqardi. Orolning qurishi ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni yuzaga keltirib, millionlab insonlar hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Ushbu holat insonning tabiatga mas'uliyatsiz munosabati qanday oqibatlarga olib kelishini yaqqol namoyish etdi.

Bugungi kunda Markaziy Osiyoda suv diplomatiyasini rivojlantirish, o'zaro ishonchni mustahkamlash va ekologik madaniyatni oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda diniy-ma'rifiy qadriyatlardan foydalanish ijobiy natijalar berishi mumkin. Masalan, jamoatchilik orasida suvni tejash, tabiatni asrash va ekologik mas'uliyatni kuchaytirishga qaratilgan diniy targ'ibotlar aholi ekologik ongining shakllanishiga yordam beradi. Ayniqsa, yosh avlodni tabiatga ehtiyotkorlik ruhida tarbiyalash barqaror taraqqiyotning muhim omillaridan biridir.

Markaziy Osiyo davlatlari tarixan yagona suv tizimi orqali o'zaro bog'langan. Biroq mustaqillikdan keyingi davrda suv resurslaridan foydalanish bo'yicha ayrim ziddiyatlar yuzaga kelgan. Orol dengizining qurishi mintaqadagi ekologik inqirozning eng yirik namunasi bo'ldi. Ushbu muammo insonning tabiatga mas'uliyatsiz munosabati qanday salbiy oqibatlarga olib kelishini ko'rsatdi.

Bugungi kunda mintaqada suv diplomatiyasini rivojlantirish, ekologik madaniyatni oshirish va diniy-ma'rifiy targ'ibotni kuchaytirish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Chunki suv muammosini hal etishda nafaqat siyosiy kelishuvlar, balki aholining ekologik ongini shakllantirish ham muhimdir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, transchegaraviy suv resurslarini boshqarish masalasi bugungi kunda nafaqat ekologik yoki iqtisodiy, balki ijtimoiy-ma'naviy ahamiyatga ham ega bo'lgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Suv resurslarining cheklanganligi, iqlim o'zgarishi hamda aholi sonining ortib borishi davlatlar o'rtasida suvdan foydalanish masalasida o'zaro hamkorlikni kuchaytirishni taqozo etmoqda. Bunday murakkab jarayonda faqat huquqiy yoki texnologik yondashuvlar bilan cheklanib qolish yetarli emas.

Diniy-axloqiy qadriyatlar, xususan Islom ta'limotidagi adolat, hamjihatlik, tabiatni asrash, isrofgarchilikka qarshi kurash va boshqalarning haqqiga hurmat bilan munosabatda bo'lish kabi tamoyillar suv resurslarini oqilona boshqarishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur qadriyatlar insonlarda ekologik mas'uliyatni shakllantirish, suvga nisbatan ehtiyotkor munosabatni rivojlantirish hamda davlatlararo ishonch va hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi. Ayniqsa, Markaziy Osiyo mintaqasida transchegaraviy suv resurslari bilan bog'liq muammolarni hal etishda ma'naviy-ma'rifiy omillardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Orol fojeasi kabi ekologik inqirozlar insoniyatning tabiatga nisbatan mas'uliyatsiz munosabati qanday salbiy oqibatlariga olib kelishini yaqqol namoyon etdi. Shu sababli jamiyatda ekologik madaniyatni yuksaltirish, yosh avlodni tabiatni asrash ruhida tarbiyalash hamda diniy-ma'rifiy targ'ibotni kuchaytirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Shuningdek, transchegaraviy suv siyosatini shakllantirishda xalqaro huquq me'yorlari bilan bir qatorda diniy-axloqiy mezonlarni uyg'unlashtirish barqaror rivojlanish va mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Zero, suv — insoniyatning umumiy boyligi va kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyatidir. Uni asrash va adolatli taqsimlash esa barcha davlatlar va jamiyatlarning umumiy vazifasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qur'oni karim.
2. Imom Buxoriy. "Al-jome' as-sahih". – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
5. Rahimov A. Ekologiya va ma'naviyat asoslari. – Toshkent, 2020.
6. Saidov A.X. Xalqaro ekologik huquq. – Toshkent, 2019.
7. United Nations Water Report. New York, 2023.
8. Markaziy Osiyoda suv resurslarini boshqarish masalalari bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent, 2023.